

Széljegyzetek József Attila olvasástörténetéhez

Veres Andrásnak

(*Országos olvasottság és kedveltség*) Ha az olvasásszociológiai kutatások olvasottsági, kedveltségi, hatásossági adatai alapján szeretnék képet kapni József Attila fogadtatásáról és hatásáról, több okból sincsen könnyű dolgunk.

A kurrens olvasmányok leggyakoribb szerzőinek élvezőnyében a legdivatosabb szerzők szerepelnek, köztük költők a negyvenes–hatvanas években eléggé, később nagyon ritkán. Ennek egyik oka az, hogy amikor a kérdésben az „olvasmány” szerepel, legtöbbször regényekre gondolnak, már a novellák is hátrányban vannak, nem is beszélve a versekről. Amit egyértelműen megállapíthatunk, sem az 1947-ben (Levendel 1984, 4:122), sem az 1964-ben (Mándi 1968, 107; 122), sem az 1985-ben, sem pedig az 1996-ban (Gereben 1998, 90–95) legolvasottabb 20-25 szerző között nem szerepel költő.

Elsőre úgy tűnik, más a helyzet a legkedveltebb olvasmányok és szerzők esetében, hiszen 1947-ben Mitchell, Jókai, Remarque, Zilahy, Bromfield mögött Ady a 12. (Levendel 1984, 4:124), 1978-ban a legkedvesebb írók között Jókai és Berkesi után Petőfi következik, Ady a 10., Arany a 13., József Attila pedig a 17. helyet foglalta el, 1985-ben Jókai, Berkesi, Szilvási, Mikszáth és Móricz mögött Petőfi a 10. (Gereben 1989, 112), de már a legnagyobb olvasmányélményt jelentő művek szerzői között nem szerepel költő az első huszonöt között (Gereben 1989, 114). A felmérést megelőző években olvasott művek közül különösebben tetszők budapesti élvezőnyében 1947-ben még felbukkan Ady a 12. helyen (Levendel 1984, 4:124), 1985-ben az országos listán az első tizenötben már nem szerepel költő. A „Ha Önt bármi okból hosszabb időre elszakítanák a kultúrától, és csak öt könyvet választhatna ki, melyek volnának azok?” kérdésre adott válaszok nehezebben értelmezhetők, mint az előbbieket, hiszen ezek a legnagyobb élményeken kívül, az identitást és a kulturáltságra vonatkozó „mit illik?”-hez igazodást is tükrözik. Másképpen kerül a „lakatlan szigetre” a Biblia és egy lektűr, és „elolvasottságukat” tekintve Dante és Petőfi. 1947-ben (Budapestben) sorrendben a Biblia, Ady, Madách: Az ember tragédiája, Shakespeare, Dante, Arany János, Petőfi Sándor, Babits Mihály, Tolsztoj, Kosztolányi, Dosztojevszkij és Goethe szerepel az első tizenkettőben (Levendel 1984, 4:124). 1985-ben ugyancsak a fővárosban a Biblia, Arany János, Dallos: Aranyecset, V. Hugo: Nyomorultak, Ady Endre, Radnóti Miklós és Sienkiewicz Quo vadis-a mögött a 8. helyen szerepel József Attila; a szerzők között a 14. helyen; az országos listán a 10., a szerzők között a 13. helyen (Gereben 1989, 117). Az is megfigyelhető, hogy minél kevésbé értékesebb művek szerepelnek az élvezőnyében, annál kisebb a valószínűsége annak, hogy a következő húszban, harmincban vagy akár ötvenben költővel találkozhatunk. Így az 1978-as lista költői – köztük József Attila is – a nyolcvanas, kilencvenes és a későbbi évekre fokozatosan hátrébb szorulnak, Petőfi például a 3. helyéről a nyolcvanas években a 10., 1993-ra már a 18. helyre. 1978-ban még a felnőtt olvasók 6 százaléka említett verseket mint kedvenc olvasmányt, 1985-ben már csak 2 százalék (Gereben 1989, 108).

Más – ámbár egyáltalán nem mellékes – kérdés, hogy mikor melyik József Attila kerül a „leg-ek” közé, az „avantgárd”, a „proletárköltő”, az „egzisztencialista” vagy az „istenes”?

(*A munkások és a diákok József Attilája*) 1968-ban a munkások legutóbbi olvasmányai között – az *Egri Csillagok*, *A kőszívű ember fiai*, a *Sellő a pecsétgyűrűn*, a *Piszkos Fred*, a *kapitány* és a *Pisztrángok és nagyhalak* után az első negyven mű szerzői között csak egyetlen költő, Arany János szerepel, ő is epikus művel (Kamarás 1969, 112). A legkedvesebb olvasmányok listáját ugyan ez a két mű vezeti, az első hetven között csak két költő található, Petőfi a 27., Arany az 59. helyen (Kamarás 1969, 123–124). Ebben a kutatásban száz irodalmi alkotás olvasottságát és kedveltségét külön is vizsgáltam (Kamarás 1969, 117–121). Az első négy helyre (94–70 százalékkal) kötelező olvasmányok kerültek, Gárdonyi, Jókai és Mikszáth művei. 46 százalék jelölte meg Petőfi szerelmes verseit, 20 százalék József Attila Ódá-ját. A kedveltségi lista élén az *Egri csillagok* (51%), *A kőszívű ember fiai* (46%) a Gróf Monte Christo (33%) szerepeltek, Petőfi szerelmes versei 16, József Attila Ódá-ja 7 százaléku számára volt nagy élmény. Amennyiben elfogadjuk egy mű hatásossága mutatójának azt, hogy olvasói hány százaléka kedvelte a művet, akkor a leghatásosabbnak az *Egri csillagok* (54%), *Gróf Monte Christo* és *A kőszívű ember fiai* bizonyultak (50-50%), de nem sokkal maradt el ezektől az Óda (50%) sem (Kamarás 1969, 121).

1968-ban a gimnazisták és szakközépiskolások kedvenc költőinek – átlag 1,5-öt említettek – listáját 38 százalékkal Petőfi vezeti, őt Ady követi 23, majd Arany 19 százalékkal. József Attila 14 százalékkal negyedik, egy százalékkal megelőzve Radnótit, ötten Vörösmartyt, nyolccal Váczit (Gazsó-Pataki-Várhegyi 1971, 147). 1983-ban (szintén gimnazisták és szakközépiskolások körében, amikor a diákok már csak fele annyi verset emlegettek, mint másfél évtizeddel azelőtt) ugyancsak Petőfi került első helyre, őt követi József Attila 14 százalékkal. Ugyanez a sorrend (15 és 10 százalékkal) a szakmunkástanulók esetében is (Nagy 1991, 73). József Attila népszerűségének növekedését Nagy Attila részben Latinovits, Hobó és Koncz Zsuzsa lemezeinek tulajdonítja. Megkockáztatható, hogy talán éppen a kötelező olvasmányokkal szemben, hiszen Vörösmarty, Babits, Tóth Árpád, Villon, Vajda az 1 százalékot sem érte el. 2001-ben a középiskolások kurrens olvasmányait a kötelező olvasmányok uralják, azok közül is a prózai művek, Petőfi versei a 31., Babits Jónás könyve a 33. helyre került (Nagy 2003, 81). 2001-ben Petőfi vezeti a legkedvesebb írók listáját 9 százalékkal, őt Shakespeare követi 7, Gárdonyi, Jókai, Mikszáth és Ady 5-5 százalékkal, majd Arany és József Attila 3-3 százalékkal (Nagy 2003, 86–89). 2001-ben a kedvenc szerzők listáját is Petőfi vezeti, de már csak 9 százalékkal. József Attila már csak 3 százalékkal (holtversenyben Arannyal és S. Kinggel) a 9–11. Ahhoz képest, hogy ezen a listán az első 30 között az iskolai olvasmányok mellett úgyszólván csak olyan lektúr szerzők szerepelnek, mint S. King, Lőrincz L. László, R. Cook és D. Steel, József Attila 3 százalékanak és az első tízbe jutásnak még örvendezni is lehetne, főleg ha még azt is figyelembe vesszük, hogy a nagy olvasmányélményekre vonatkozó kérdésekre az idő előrehaladtával egyre többen nem válaszolnak, a nyolcvanas években már a kérdezettek negyede-harmada. Ez esetben természetesen számolni kell az iskolai olvasmányokkal szemben tanúsított ellenérzésekkel is.

Az egyetemisták körében Petőfi vezető helyét Ady, Radnóti és József Attila foglalja el, mint már a hetvenes években, ahogy Szentirmai is (1976) tapasztalta Szegeden. 1998-ban a Pécsi Tudományegyetem tanár szakos és bölcsész hallgatói körében 70 irodalmi mű és film, valamint néhány költő (Ady, József Attila, Nagy László, Pilinszky, Weöres) olvasottságát és kedveltségét vizsgáltam. A két legnépszerűbb olvasmány – a *Micimackó* (82%) és Örkény egyperecei (91%) – mögött a bölcsészek között József Attila foglalta el a harmadik helyet 81 százalékkal, megelőzve Adyt (75%), Weörest

(70%), Pilinszkyt (43%) és Nagy Lászlót (34%). A tanár szakosok körében József Attila került az élre (87%). A kedveltségi mutatók (1–3-as skálán) tekintetében a Milne-könyvek mutatkoztak legkedveltebbeknek (21,4 és 2,32), Örkényt a bölcsészek kedvelték jobban (2,12 és 1,86). A költők közül a bölcsészek körében Ady (1,86), József Attila (1,75) Pilinszky (1,53), Weöres (1,31) és Nagy László (1,5) volt a sorrend, a tanár szakosok körében pedig Ady (2,22), Weöres (20,5), József Attila (1,99), Pilinszky (1,85), Nagy László (1,50). Természetesen megengedhető az a feltevés, hogy a bölcsészek és a tanárszakosok, miként mindkét csoportban a nők és férfiak József Attila-képe és olvasata némiképpen különbözött.

(*József Attila, mint ellen-kultúra*) 1980-ban három dimenzióban (a hivatalos értékrend: tiltott, túrt, támogatott; az esztétikai érték: értéktelen, bizonytalan megítélésű, értékes; és elterjedtség: tömeges, már vagy még nem tömeges, kis körre leszűkült) minősítettem egy öttagú szakértői zsűrivel száz művet, szerzőt és műfajt. (Határesetekben használták a „mérsékeltlen támogatott” és a „fogcsikorgatva túrt” kategóriákat is.) József Attila versei Koncz Zsuzsa előadásában a tömeges, értékes és támogatott kategóriába kerültek Petőfi művei, Tolsztoj egyes művei, Jókai regényei és Hemingway egyes regényei társaságában. A már vagy még nem tömeges, értékes és támogatott értékek közé sorolták a szakértők József Attila műveinek jelentős részét a *Mester és Margarita*, az Ötödik pecsét című Sánta-regény és Fábri-film, valamint Lázár Ervin meséi társaságában. Az értékes, túrt és már-még nem elterjedt kategóriába sorolták József Attila „istenes” és „kései egzisztencialista” verseit, és a Hobó által énekelt József Attila-verseket Esterházy, Kafka, Tandori, Pilinszky, Konrád műveit és a jazz-zenét.

Hogy ezek – de akár a Koncz Zsuzsa által előadott – „szubkulturális” József Attila-versek közül melyek váltak az ellen-kultúra részévé, az a megjelenés kontextusától függött. Más volt a jelentése egy mozgalmi dalnak egy taggyűlésen, egy KISZ-táborban és egy „civil” körben, ahol ironikus felhanggal énekelték. Másképpen „hangzott” a *Bukj föl az árból* egy magyarórán és a baptista imaházban, vagy éppen egy „alternatív” tanár úr „alternatív” magyar óráján, másképpen a *Bellehemi királyok* egy óvoda és egy valási közösség karácsonyi ünnepségén. Kisebb-nagyobb szubkulturákban még a szovjet irodalmat propagáló olvasómozgalom egyes művei is – például Suksin, Okudzava, Bulgakov regényei – ellen-művek közé sorolódtak át, és kerültek a Császár István, Örkény, Pilinszky, Nádas, Moldova szubkulturák által „kisajátított”, tiltott gyümölcsként fogyasztott művei mellé, melyek között Latinovits *Kódszúrkáló*-ja, a *Mozgó Világ* és Erdély Miklós happeningjei mellett József Attila egyes művei is felbukkantak.

(*József Attilára hangoltság*) A költészet iránti érzékenységet 558 olyan munkás körében vizsgáltam (Kamarás 1969, 155–158), akik valamiféle fogékonyságot mutattak a költészettel kapcsolatban. Szerző és cím közlése nélkül egy Petőfi-verset (*Szeretek, kedvesem*), egy József Attila-verset (*Mikor az utcán átment a kedves*) és az *Óda* 3. részét, egy 19. századi műdalt (Borúth Elemér: *Szomorúfűz ága*) és a „Mi ez a borzongás, Mi ez a boldog remegés?” kezdetű slágert olvastattam el velük, mint öt cím és szerző nélküli szöveget. Ki kellett választani azt, amelyik legjobban, és amelyik legkevésbé tetszik, és a következő sorrend alakult ki: *Szeretek, kedvesem* 42%–8%, *Óda* 20%–10%, műdal 19%–23%, *Mikor az után átment a kedves* 12%–23 %, slágerszöveg 7%–30%. A *Mikor az utcán átment a kedves* valószínűleg azért tetszett kevésbé; mint a Petőfi-vers meg az *Óda*-részlet, mert jóval profánabb, mint azok, és nem hangzik el benne a „szeretek”. Míg az *Óda*-részlet jelentős mértékben jobban tetszik a nőknek, mint a férfiaknak, a *Mikor az utcán*

átment a kedves esetében nem volt jelentős különbség. Az érettségizett munkások körében is a Petőfi-vers tetszett legjobban (44%–0%), de utána a két József Attila-mű következett: az *Óda*-részlet (27%–7%) és a *Mikor az utcán átment a kedves* (18%–19%).

(*József Attila az olvasói élményuniverzumban*) 1999–2000-ben Ottlik Géza *Iskola a határon* című művének befogadását vizsgáltam (Kamarás 2005, 162–170) 15–30 éves diákok és fiatal diplomások körében. Legkedvesebb olvasmányaik, valamint 59 irodalmi mű, film és öt költő (Ady, József Attila, Nagy László, Pilinszky, Weöres) olvasottsága és kedveltsége alapján (Kamarás 2005, 164–165) arra voltam kíváncsi, mely műveket és szerzőket kedvelnek együtt. Az 59 mű és szerző közül a kérdezetteknek a *Micimackó* tetszett legjobban (65%), a második helyre került József Attila (56%), megelőzve Örkényt (55%), Adyt (52%) és Móriczot (50%). Weöres csak a kérdezettek 36, Pilinszky 35, Nagy László 17 százalékának tetszett.

József Attila a meglehetősen heterogén összetételű (a szakmunkástanulóktól a magyartanárokig terjedő) 15–30 évesek 56 százalékának tetszett, az Ottlik-regény a kérdezettek 64 százalékának tetszett vagy nagyon tetszett. Az egyes csoportok között az Ottlik-regény kedvelésében volt nagyobb a szórás (a magyartanárok 84, a szakmunkástanulók 26 százalékának tetszett vagy nagyon tetszett. Először azt vizsgáltam, mennyire fedik át egymást az Ottlik-kedvelők és a József Attila-kedvelők halmazai, vagyis hogy mekkora az együttes kedvelés, másodsor azt, hogy ez mekkora az Ottlik-regény és a többi vizsgált mű esetében. A két mű kapcsolatának erőssége az *Iskola a határon* kedvelői körében – egy 0–200-ig terjedő skálán – 90, az Ottlik-regényt elutasítók körében 41 volt. Ennél erősebb kapcsolat csak a *Micimackó* esetében volt (100 és 61), de csak az Ottlik-regényt kedvelők esetében. Hasonlóképpen erős kapcsolat alakult ki az Ottlik-mű kedvelése–elutasítása és Ady, Dosztojevszkij (*Bűn és bűnhődés*), Bulgakov (*A Mester és Margarita*), Hesse (*Üveggyöngyjáték*), Nádas (*Emlékiratok könyve*), Örkény (*Egyperces novellák*), Rejtő (*Piszkos Fred*), Tarkovszkij (*Stalker*), valamint Ady, Pilinszky és Weöres kedvelése–elutasítása között. Megkockáztatható az a feltevés, hogy József Attila közel lehet hozzájuk az élmény-univerzumban.

A vizsgált 15–30 évesek körében a legnagyobb olvasmányélmények között – feltevéseimnek megfelelően – József Attila az átlagosnál gyakrabban szerepelt együtt Dosztojevszkij, Gárdonyi, Hesse, London, Mészöly Miklós, Móricz, T. Mann, Németh László és Tolsztoj regényeivel, Kosztolányi és Shakespeare műveivel és Pilinszkyvel, valamint olyan művek társaságában, mint *A Mester és Margarita*, a *Száz év magány*, az *Iskola a határon*, az *Utas és a holdvilág*, *A legyek ura*, *Légy hű önmagadhoz*, vagy az *1984*. A legnagyobb olvasmányélmények alapján az ezredfordulón a 15–30 éves diákok és diplomások élményvilágában József Attila leggyakrabban olyan művek halmazában szerepelt, melyeket az általam felkért irodalmárok a „klasszikus realizmus”, „kortárs realizmus” és a „modern” kategóriákba soroltak.

József Attila helye ennek az olvasórétegnek az élményvilágában az 59 mű kedvelése alapján néhány példával illusztrálva ugyancsak feltevéseimnek megfelelően jelölhető ki, mint ezt a következő néhány példa igazolja. Azoknak, akiknek tetszett Bulgakov *A Mester és Margarita* című regénye, a többi 58 mű közül legjobban tetszett (zárójelben a kapcsolat erőssége) Wenders *Berlin fölött az ég* című filmje (117), Pilinszky költeményei (110), a *Bűn és bűnhődés* (105), a *Micimackó* (94), Tarkovszkij *Stalker*-je (94), Örkény egypercesei (92), Hrabal *Sörgyári Capriccio*-ja (88) és *A legyek ura* mellett József Attila költeményei (91). Esterházy *Hrabal könyve* című regényének kedvelői körében másik két Esterházy-mű, a *Termelési-regény (kissregény)* (91), valamint *A szív segédigéi* (88),

Pilinszky költeményei, *A Mester és Margarita* (83) mellett József Attila is szerepelt. A „legközelebbi rokonok” között szerepelt József Attila *A legyek ura* (Golding), a *Sörgyári capriccio* (Hrabal), az *Emlékiratok könyve* (Nádas) és az *Üveggyöngyjáték* (Hesse) kedvelői körében is, az előbbieket, valamint Antonioni, Huszárík, Joyce, Musil, Rejtő, Dosztojevszkij és Weöres társaságában. Mindez azt bizonyítja, hogy József Attila fiatal generációs kedvelői az ezredfordulón a posztmodern irodalom felé is nyitottak voltak.

(*József Attila-művek olvasatai*) Eddig minden megállapításunkhoz hozzáfűzhető lett volna, hogy nem tudni, melyik olvasócsoporthoz vagy melyik olvasmányélmény esetében mely József Attila-művek József Attilájáról lehet szó. 2005–2007-ben 13 különböző valláshoz és felekezethez tartozó, vallásukat rendszeresen gyakorló huszonéves főiskolások, egyetemisták és diplomások, valamint hasonló korú és társadalmi helyzetű, maguk módján vallásos és nem vallásos fiatalok vallásosságának, izlésének és habitusának egymásra hatását vizsgáltam. Ebben a kutatásban 64 különböző ismertségű, kedveltségű és értékű regény, film és költészet elutasítottságát és népszerűségét is megismerhettem. Azt tapasztaltam, hogy a legkülönbözőbb vallási és a kevésbé vagy nem vallásos csoportokból egyformán olvasott (nézett) és kedvelt művek, a *Bűn és bűnhődés*, a *Nyomorultak*, az *Esti Kornél*-novellák, a *Hétfejű tündér* (Lázár Ervin), a *Micimackó*, Örkény egypercesei, valamint az egyformán kedvelt *Iskola a határon*, *Berlin fölött az ég*, Nagy László- és Pilinszky-költemények mellett József Attila költeményei is szerepeltek, mint a közös nyelv egyik eleme.

Ebben a kutatásban Örkény *Trilla* és *In Memoriam Dr. K. H. G.* című egypercesei, Pilinszky *Mielőtt* című költeményének, valamint József Attila *Medáliák I.* és *Bukj föl az árból* c. költeményeinek kedveltségét ötfokú (az „egyáltalán nem tetszett”-től a „nagyon tetszett”-ig tartó) skálán, valamint a „Milyen hatással volt Önre?” és a „Milyen mozzanatok ragadták meg leginkább?” kérdésekkel tudakoltam a művek fogadtatásáról és hatásáról, továbbá értelmeztem velük a művet. Mind az öt mű fogadtatásában jelentős (1,2-től 1,9-ig terjedő) eltérések voltak a különböző világnézetű és vallású csoportok között. Valamivel jobb tetszést ért el a *Bukj föl az árból* (3,5) és a *Mielőtt* (3,5), mint a *Medáliák* (3,3) és az *In Memoriam Dr. K. H. G.* (3,3), legkevésbé a *Trilla* (3,0) tetszett.

A keleties hangulatú *Medáliák* című költemény érthetően legjobban a buddhistáknak (3,9) és a Krisna-tudatú hívőknek (3,9-3,9) tetszett, de nem sokkal kevésbé a zsidó vallásúaknak és a muszlimoknak (3,8-3,8), és a maguk módján vallásosoknak, az evangélikusoknak és a reformátusoknak (3,7-3,7), s valamivel kevésbé a katolikusoknak (3,5) és a nem vallásosoknak (3,3), még kevésbé a mormonoknak (3,2), legkevésbé a baptistáknak (2,9) és a Jehova tanúinak (2,7). A többségnek inkább tetszett, mint nem tetszett a mű, csak a buddhisták és a krisnások körében közelítette meg a „nagyon tetszett” fokot, a baptistáknak és a Jehova tanúinak inkább nem tetszett, mint tetszett.

A legtöbb csoportban gyakorisági sorrendben a következő hatás-elemek szerepeltek legnagyobb (átlagosan 11–25 százalékos) arányban: szépen megformált, elgondolkodtató, nyomasztó, hatástalan (közömbösen hagy). A buddhisták többsége számára a költemény elsősorban hatásos, emellett szépen megformált, azonosulásra lehetőséget adó és kellemes, egy kisebbség számára nyomasztó és bosszantó volt. A krisnások ugyanolyan mértékben kedvelték, mint a buddhisták, de számukra kevésbé volt hatásos, és nemcsak szebbnek találták, mint a krisnások, de legalább ennyien ijesztőnek és nyomasztónak. És, ami ennél is fontosabb, mindkét csoportban akadtak, akik egyszerre tartották hatásosnak, szépnek, nyomasztónak és az övékének. A muszlimok számára a kellemes regiszterben hatásos, szép és felvidítő volt. A zsidók nagyobb arányban tar-

tották elgondolkodtatónak, szépnek és – ami csak náluk fordult elő – megdöbbenőnek, mint bármelyik másik csoporthoz tartozók. A maguk módján vallásosok amellet, hogy határosnak is, de túlságosan elvontnak és nyomasztónak tartották. Az evangélikusok nagyon hatásosnak, mozgósítónak és azonosulásra készítetőnek érezték. A metodisták, katolikusok és reformátusok elgondolkodtatónak, de nem túl hatásosnak tartották, a metodisták emellett még megrendítőnek, a reformátusok és katolikusok pedig humorosnak is. A nem vallásosok közül, bár többen elgondolkodtatónak és kellemesnek, legtöbben azonban nyomasztónak tartották. A mormonok nyomasztónak és túl elvontnak, a baptisták egyik része szépnek és elgondolkodtatónak, másik részük túl elvontnak és elmentmondásosnak tartotta. A Jehova tanúit fogta meg legkevésbé, a többségük számára túl elvont költemény. E három csoport esetében volt érezhető leginkább a redukáló racionalizmus és a pragmatizmus. A költemény egyértelműen a zsidókra és az evangélikusokra volt legerőteljesebb hatással.

Az értelmezéseket irodalmár zsűri helyezte el ötfokú skálán reflektáltságuk, árnyaltságuk vagy éppen rövidre zártóságuk alapján. A csoportátlagok 2,2 (mormonok) és 3,8 (evangélikusok) között mozogtak. Az értelmezésekben – sorrendben – a természet-ember ellentét, a családás, a bukás, a gyermek-felnőtt ellentét, az égi-földi párhuzam és az öntudatra ébredés értelmezés-elemek szerepeltek leggyakrabban (átlagosan 7–16 százalékos arányban). Csak nagyon kevesek (átlagosan 5–6%-uk) értelmezése került a teljesen triviális első szintre, mint például, hogy „A Holdat megugató kutya jutott eszembe”. Jóval többen (átlagosan 30%) érték el a legmagasabb szintet, ahová erőteljesen reflektált értelmezések kerültek, mint például: „Embernek lenni kijózanító, nem varázslat”, „A paradicsomi állapot és az öntudatra ébredt ember állapotkülönbségének leírása. Talán emberségünk velejárója a vigasztalan kételkedés”, „A boldog önfeladás, a gyermekkori boldogság elvesztése. Helyzetfelismerés a világ és az ember disszonáns viszonya”, „Ugyanabban a testben többféle is lehet a lélek, az állati lélek még büntelen, az emberi már nem, mert az emberi lélek elszakadt a természettől, a világ egysége megbomlott”, „Az öntudatra ébredt embernek sokkal nehezebb az üdvözülés útja”. Leggyakoribbak (csoportonként 30–45%) a negyedik szintre helyezhető (a legtöbb esetben filozófiai irányultságú) értelmezések voltak, mint például „A gyermeki naiv cselekvő életet állítja szembe a felnőttekével, akik szenvednek, s nem találják helyüket és az elfogadást”, „belső életünk tragédiája”, „Emberi lét és lélek egy testben”. A zsűri az evangélikusok értelmezéseit – melyeket a természet–ember ellentét, a családottság, a bukás, az égi–földi párhuzam értelmezés-elemek uralták – ítélte leginkább reflektáltnak (3,8). Tartalmát tekintve a többiekétől a két keleti vallás híveinek értelmezése tért el leginkább, elsősorban a *lélekvándorlás* motívummal. A jóval reflektáltabb (3,1) buddhista értelmezésekben a bukás, a bűnbeesés, a családás, az emberi lét tragikuma voltak a szubdomináns elemek, a krisnások jóval kevésbé reflektált értelmezéseiben (2,5) pedig az ember és állat, a testbe zárva szenvedünk, a teljesség hiánya. A krisnásokat meg is erősíthette, de el is bizonytalaníthatta elefántfejű félistenük, Ganésa többek számára hasonlósága, többek számára különbözősége. Az öntudatra ébredés jelenti a nem vallásosok (2,6) az égi–földi párhuzam pedig a keresztények és a zömmel keresztény motívációjú, maguk módján vallásosok értelmezéseinek specifikumát. Az evangélikusok (3,8) és a metodisták (3,4) értelmezései a tartalmilag leggazdagabbak közé tartoznak.

A muszlimok (2,5) és a Jehova-tanúk (2,9) domináns értelmezés-eleme a romlás, a baptistáké (2,9) pedig a bűnbeesés és a kiábrándulás.

A „hivatásos olvasók” (ez esetben a művel foglalkozó irodalmárok) értelmezéseinek legfontosabb elemei a világtól való elidegenítettség, a magány, az ártatlanság (a paradicsom) elvesztése, az öntudatra ébredés, a reménytelenség, az élet törékenysége, a

harmónia és a teljesség vágya (Beney 1999; Madocsi 1992; Majoros 1983; Szabolcsi 1977, 1992; Szigeti 2002; Tamás 1966; Tverdota 1999). Ezek az elemek az általam vizsgált értelmezésekben is felbukkannak, de csak néhány csoportban jelennek meg mint domináns értelmezés-mozzanatok: elsősorban a baptisták, az evangélikusok és a nem vallásosak értelmezéseiben. Találhatunk több olyan értelmezés-elemet is, melyek az irodalmárok értelmezéseiben nagyon ritkán vagy nem szerepelnek: a lélekvándorlás, a képzelet és a valóság, a természet és az ember, a szabadság és korlátozottság ellentéte.

József Attila *Bukj föl az árból* című költeményét – a Pilinszky-vers mellett – „vallásos” vagy „istenes” versnek tekinthetők mindazok, akik ezért vagy azért nem botránkoznak meg ilyen-olyan bizarrnak, groteszknek, vagy a Bibliával ellentétben állónak vélt mozzanatai miatt. Leginkább a katolikusoknak (4,0), a metodistáknak (3,9), Az evangélikusoknak (3,8) és reformátusoknak (3,8) tetszett, legkevésbé a muszlimoknak (3,1), a nem vallásosoknak (3,0) és a Jehova-tanúknak (3,0) tetszett. A legtöbb csoportban a következő hatáselemek fordultak elő – sorrendben – leggyakrabban (átlagosan 10–18 százalékot kitevő arányban): elgondolkodtató, megrendítő, nyomasztó, azonosul vele, szépen megformált, hatásos.

Figyelemre méltó, hogy a nem vallásosok és a vallásosok között nincsen éles különbség a hatás irányában és tartalmában, pedig a tetszésben szignifikáns eltérés tapasztalható a vallásosok javára. A krisnások (3,6) és a buddhisták (3,2) közötti jelentős eltérést – a krisnások szépek, hatásosnak, mozgósítónak és meghatónak tartották, a művészetek iránt a krisnásoknál nyitottabb buddhisták elsősorban zavarónak, és csak másodsorban elgondolkodtatónak és hatásosnak – a krisnások egyistenhitével lehet magyarázni. A katolikusokra (4,0), az evangélikusokra (3,8) és metodistákra (3,9) ez a mű is nagyobb hatással volt, mint a reformátusokra (3,8), akik körében volt egy kisebbség, akik nyomasztónak találták. Bár szintén volt körükben egy kisebbség, akik nyomasztónak találták a művet, nagyon erős hatást gyakorolt a zsidókra (3,7), akik a legnagyobb arányban találták elgondolkodtatónak és számukra átélhetőnek. A szent könyvüknek nem megfelelő istenképe miatt – a nem vallásosokon (3,0) kívül – elsősorban a Jehova-tanúk (3,0) és a muszlimok (3,1) utasítják el.

A *Bukj föl az árból* értelmezéseit valamivel reflektáltabbnak tartották a szakértők (2,4-től 4,2-ig), mint a *Medáliák I.* esetében (2,2-től 3,8-ig). A leggyakoribb (átlagosan 6–33 százaléknyi) értelmezés-elemek (sorrendben) a következők: istenkeresés, szenvedés, kétségbeesés, bűnbánat, hit és hitelenség, ima, magány. A legárnyaltabb értelmezések a maguk módján vallásosok (4,2) és az evangélikusok (3,8) körében voltak leggyakoribbak, a nem istenhívő buddhisták (2,4), a nem keresztény muszlimok (2,4) és a legfundamentalistább bibliai keresztény Jehova-tanúk (2,4) között legritkábbak.

E mű esetében mind a legalacsonyabb („Társadalmi helyzetkép”), mind a legmagasabb szintre („Az öntörvényű ember tragédiája elsősorban az Isten-hiányból ered”, „Gyarló emberi voltunk érteni akarása a hiányzó és mégis megszólítható transzcendens előtt”) kevés (átlagosan 2–3 százaléknyi) értelmezés került. A legtöbb értelmezés a negyedik szintre sorolható, ilyenek például: „A hitetlen hitről szól”, „A felsőbb hatalom óvó és büntető jelenléte nélkül a gyarló ember végtelenül magányosnak érzi magát, nincs mérce, hiányzik az élet végső értelme”.

Ez esetben – érthetően – a nem-istenhívő buddhisták értelmezései a legkevésbé reflektáltak. Az is viszonylag könnyen magyarázható, hogy a költeménynek a Bibliától és a Korántól eltérőnek érezhető istenképe a Jehova tanúinak és a muszlimoknak is komoly értelmezési nehézséget okozott. Nehezebben magyarázható az, hogy a maguk

módján vallásosok értelmezései jó néhány vallási csoporthoz képest szignifikánsan reflektáltabbak és sajátos tartalmúak. Talán meg lehet próbálkozni azzal, ők egyfelől fogékonyabbak a vallási téma iránt, mint a nem vallásosok, másfelől kevésbé köti őket a „hivatalos”, egyházas istenkép, mind az egyházas vallásos hívőket. Az is része lehet a magyarázatnak, hogy közöttük nagyobb arányban lehetnek olyanok, akiknek Istennel való viszonya jóval ambivalensebb, bizonytalanabb, és talán drámaibb is, mint a vallásukat egyházuk tagjaként rendszeresen gyakorlóké.

A különböző világnézetű irodalmárok (Beney 1989; Madocsai 1992; Németh G. 1998; Pethőné 2001; Sárközi 1986; Szőke 1980; Tamás 2000; Török 1976; Tverdota 2002) értelmezései jobban „szórnak”, mint a vallásos laikusoké. Ilyen értelmezések, mint „a semmivel való szembesülés”, „az isten helyére lépő ember isten hiánya”, „az apai szigort pótló isteni büntetés”, „a kétségbeesetten istenteremtő könyörgés”, „a metafizikai nyugtalanság ateista alapon”, „az élveboncoló önismeret”, „a világfeletti üresség” csak elvétve fordulnak elő a laikus befogadók értelmezéseiben. A „hivatás” és a „laikus” olvasók értelmezéseinek közös tartományában szerepel a „reménytelenség”, a „magányosság”, „az istenkeresés és apakeresés egybeolvadása”, a „teljes felőrlődés”, az „Isten nélkül félelmetesebb a világ, mint a büntető Istennel”, a „kétségbeesett ima”, a „szenvedés”, a „hiányállapot”. Az irodalmárokhöz ez esetben a legárnyaltabban fogalmazó metodisták (leggyakoribb értelmezés-elemük: bárhogyan is, de jelenlejen meg Isten), az evangélikusok (bűnbánat) és maguk módján vallásosok (ez a vers egy ima, létp probléma, szabályok nélkül nem lehet élni, gyermeki esendőség) értelmezései hasonlítanak leginkább.

Jól érzékelhető, hogy e két költemény József Attilája sokak számára nehezen érthető, ugyanakkor nagyon sokféle embert képes megszólítani, reflexióra késztetni, netán társ-szerzőnek meghívni.

(József Attila újraolvasása) Bár az újraolvasás tipikusan professzionális problémának ítélnélhető, a jelenség a laikus olvasók körében is fellelhető. Mindennapi tapasztalatunk, a sokadszor megnézett kedvenc film, a kisgyerek által számtalanszor meghallgatott mese élvezete, a századszor is meghallgatott sláger, komolyzenei mű, vagy éppen egy-egy énekelt József Attila-vers, például a *Kertész leszek* Koncz Zsuzsa, a *Nagyon fáj* Hobó, a *Rejtelmek* Sebő Ferenc vagy a *Tudod, hogy nincs bocsánat* a Kaláka feldolgozásában. Ez esetekben ugyanarra a szavakra, zenére, mozgóképekre van szükség, hogy felidéződ-hessen és megismétlőd-hessen, ugyanaz a (csaknem mindig pozitív előjelű) élmény, hogy részesülhessünk ugyanabban. Lehet ezeknek az „újraélményeknek” pusztán örömszerző vagy nosztalgikus, és lehet a szakrális élmény újra és újra átélésének igénye, s mint a szent szövegek „mantrázásával” újra és újra ugyanabban a kegyelemben részesülni. Ugyancsak – bár az előbbinek némiképpen ellentmondó – mindennapi tapasztalat, hogy nem tudunk akármit, akármikor, akármennyiszer élvezettel újra megnézni, elolvasni, meghallgatni. Például egy krimet például úgyszólván csak azok és csak akkor szoktak ismételtelen elolvasni vagy megnézni, akik már elfelejtették, hogy hogyan jött rá a detektív a titok nyitjára. Jóval ritkább és szűkebb körre kiterjedő, de még mindig eléggé gyakori tapasztalat, hogy éppen azért nézünk, hallgatunk, olvasunk újra valamit, mert ugyanaból valami mást (többet, mélyebbet) szeretnénk kapni, „kihozni”, mint először. Vannak, akik meg akarják érteni, meg akarják fejteni azt, amit elsőre nem sikerült. Vannak, akik – immár ismerve a történetet – élvezni akarják a stílust, a részleteket, a figurákat, vagyis el akarnak benne mélyedni. Ismét mások más hangulatban, más hozzáállással, érettebb fejjel akarnak szembesülni a művel és a mű ürügyén egykori élményükkel, vagyis önmagukkal is. A sorokat megismerve a sorok között is szeretnénk olvasni.

Bár csak nagyon kevesen, de a laikus olvasók között is akadhatnak olyanok, akik jó néhány professzionális olvasóval együtt azt vallják, hogy a normális olvasás a legalább kétszeri olvasás. H. R. Jauss szerint a „normális olvasás” a második, az értelmező olvasás során olyan jelentéseket konkretizál, melyek az értelmező számára az első, az észlelő olvasás horizontjában még csak lehetőségként merülnek föl. Az esztétikai élvezet „nem igényel azonnal értelmezést”, az első olvasat még csak formai síkon alkot egészet, még nem jelenti a mű kiteljesedett jelentésének, még kevésbé teljes értelmének megragadását. Ez csak az újraolvasás közben valósulhat meg, amikor is az első olvasat egészéhez viszonyítja az olvasó a második olvasás részleteit, és a nyitva hagyott kérdések megválaszolásával a második olvasat teljessé teszi az értelmezést (Jauss 1997, 320–328).

Az olvasók többsége azonban egyszer olvassa el a műveket, s a művet többször olvasók esetében sem mindig lehet élesen elkülöníteni az észlelő és az értelmező olvasást. Azért sem, mert már az első olvasáskor „összecsúszik” az észlelés és értelmezés, a megértés és az értelmezés, sőt az alkalmazás sem várja meg mindig az értelmezés befejezését. Az olvasás közben alakuló értelmezés folyamatosan befolyásolja az észlelést, miként az alakuló értelmezés is befolyásolja a megértést. A második olvasást „provokáló” műveket az olvasók többsége azért nem olvassa el még egyszer, mert bonyolultságuk, nehezen megfejthetőségük miatt elsőre nem okoztak élvezetet, valamint azért sem, mert az olvasást nem tekintik feladatnak, kockázatot vállaló kalandnak, szellemi kihívásnak, hanem csak szórakozásnak. Amikor *Ricoeur* (1999) nyomatékosan felhívja a figyelmet arra, hogy az élvezet nyitja meg a teret a megértés előtt, némi szkepszissel tekint a második olvasás hozadékára, hiszen az újraolvasás által egyfelől sok minden világosabbá válik az olvasó számára, másfelől az olvasó hajlamos arra, hogy a második olvasás során az első olvasás után nyitva maradt kérdéseket lezárja. Az első olvasás nyitottabb, de határozatlanabb, a második határozottabb, de zártabb.

Az olvasáslélektani empirikus kutatások nem igazolják Jauss elméletét. M. Marton és C. G. Wenestam azt tapasztalta, hogy az intellektuális kihívást, de legalábbis rejtvényfejtő feladványt jelentő szöveg többszöri olvasása fokozhatja is, csökkentheti, vagy egyszerűen nem befolyásolja a megértést, de az is előfordul, hogy nem befolyásolja annak kezdeti mértékét (1988, 107–214). Halász László azt tapasztalta, hogy a sem a közvetlenül egymás utáni, sem a nagyobb időköz utáni újraolvasás nem járult hozzá komolyabb mértékben sem a szövegek jobb felidézéséhez, sem pedig megértéséhez. Az első olvasás imprintingje nagymértékben meghatározó keretet képezett, „Mintha a kísérleti személyek azt mondták volna, hogy »hiába kapok sok jó kérdést mérlegelés céljából, ha nem hajlok arra, hogy magamtól is feltegyem a kérdéseket«” (1996, 145–149).

A magam empirikus szociológiai és szociálpszichológiai kutatásaim alapján egyértelműnek tűnik, hogy – Jausst igazolva – az első olvasat kétségkívül fontos alkotó eleme az újraolvasás horizontjának. Csakhogy az újraolvasás horizontjában az első olvasaton kívül másfajta tapasztalatokkal is számolhatunk, például a két olvasás között megélt vagy felidéződő élettapasztalatokkal, közöttük természetesen más művek élményeivel és olvasataival is, főleg akkor, ha hosszabb idő telik el a két olvasás között. *Jauss* – empirikus kutatásokkal nem cáfolta, nem is igazolta – hipotézise úgy is értelmezhető, hogy a mű elsőre inkább az érzelmi, másodikra inkább a kognitív dimenziót mozgósítja. A művésztélektani vizsgálódások szerint azonban mind a kognitív és emocionális érdeklődés, mind az analitikus és élményszerű megértés eléggé szoros egyiséget alkot (Halász 1996, 254–258; Spiro 1981, 553–556; Posner 1973, 35–73). Saját befogadásvizsgálataimban is sokszor tapasztaltam, hogy már az első olvasatban is rendre megjelenik a reflektív értelmezés, vagyis már az első olvasáskor együtt jelenik meg

az észlelés és értelmezés, valamint a megértés és az értelmezés. Az értelmezés már a cím, az első szavak, az első mondat, az első bekezdés olvasásakor megkezdődik. A műalkotásnak – ahogyan *Iser* nevezi – az olvasást irányító üres helyeit az olvasó nem csupán érzéseivel és felidézett élményeivel tölti fel, hanem értelmezés-kísérleteivel is, melyek aztán sorról sorra, fejezetről fejezetre alakulnak. *Frye* szerint (1998) az olvasó figyelme egyszerre kétirányú: 1) centrifugális: kilépünk az olvasottakból: a szavaktól a jelentett tárgyakhoz, illetve az emlékezetünkhöz, 2) centripetális: megpróbáljuk a szavakból kibontakoztatni az általuk alkotott nagyobb verbális alakzat értelmét. Úgy tűnik, első olvasáskor inkább a centrifugális, újraolvasáskor meg inkább a centripetális figyelem játszik szerepet, de ez jelentősen módosulhat attól függően, hogy ki az olvasó, hogy mit, milyen indítékkal és milyen körülmények között olvas. Kétségtől a második olvasat ad igazán lehetőséget arra, figyelmeztetett *Horváth Géza* (e témával foglalkozó írásomra reflektáló levelében), amiből akár azt a következtetést is levonhatjuk, hogy a második olvasás, ha nem is elengedhetetlen feltétel, de megnövelt esély arra, hogy nyelvet alkossunk az olvasmányélmény számára.

Olykor erősebb hatásról, máskor jobb megértésről számolnak be az újraolvasók, ismét máskor mindkettőről, ugyanakkor számosan arról panaszkodnak, hogy „másodszor már nem éreztem ugyanazt”, hogy „elmúlt a varázsa”. Az is visszatérő tapasztalat, hogy elsőre jobban élvezzük, másodikra pedig jobban megértjük a művet, de az is, hogy eléggé gyakori, hogy a megértésre fordított erőfeszítés miatt első olvasáskor még nem tudjuk igazán élvezni a művet. Azt is megfigyelhettük, hogy az első olvasás sokkal inkább követel tőlünk átélést, azonosulást, ami lecsökkenti, kiszorítja vagy akár ki is zárja a distancia-teremtést, amire sokkal inkább a második olvasásban nyílik mód, vagyis arra, hogy magára a műre figyeljünk, hogy a tárgyszintről átlépjunk a metaszintre.

Az irodalmi művek újraolvasását vizsgáló kutatásomban (2007, 209–228) 12 regény, 15 novella és 10 költemény újraolvasását vizsgáltam, köztük öt József Attila-versét. Az esetek 40 százalékában nem tapasztaltam érdemi változást, a többi esetben valamivel nagyobb arányban érzékeltem változást a hatásban (58%), mint az értelmezésben (51%). A hatást illetően az alábbi jelentősebb változás-típusokat rögzítettem: az értékelés pozitív irányban változott (12%), az értékelés negatív irányban változott (5%), új elemek jelentek meg a hatás-szerkezetben (6%), valamivel erősebb hatás, mint elsőre (16%), jóval erősebb hatás, mint elsőre (6%). Az értelmezésben ilyen elmozdulásokat találtam: úgy érzi, jobban érti, mint elsőre (5%), új elemek jelennek meg az értelmezésben (18%), valamivel árnyaltabb, reflektáltabb értelmezés (16%), lényegesen árnyaltabb, reflektáltabb értelmezés (8%).

Erősebb hatást és reflektáltabb értelmezést leginkább a regények újraolvasása esetén, valamint a diplomások és felsőfokon tanulók, továbbá azok között tapasztaltam, akik a művet fél évnél régebben olvasták.

Mindezek után az öt József Attila-vers újraolvasása esetén több okból sem várható jelentős fejlemény, először is, mert versekről van szó, másodszor azért, mert a két olvasás között eltelt idő 2-4 hét volt, harmadszor azért, mert olvasóim egy részének nem volt felsőfokú végzettsége.

A *Medáliák I.*-et 9 különböző foglalkozású, zömmel tizen- és huszoneves kísérleti alanyral olvastattam el, másodszor két hét elteltével. Két negyvenes éveiben járó, középfokú végzettségű, irodai munkát végző nő esetében – mindkettőnek tetszett – semmiféle érdemi változást nem tapasztaltam. Négy esetben – 54 éves banki tanácsadó, 17 éves diáklány, 25 éves biológus nő és egy 21 éves szakmunkásnő – mind a hatásban, mind az értelmezésben új elemek jelentek meg. A banki tanácsadó a „Milyen mozzanatok ragadták meg?”

kérdésre első alkalommal azt felelete, hogy „összetett emberi gondolatok”, másodikra pedig azt, hogy „az elefántot, mint emberi nagyságot jeleníti meg, de lelkének válságát mutatják a szörnyű fülek”. A diáklány a verset elsőre így értelmezte: „Az állatok tiszták és szabadok, így ők bármit elérhetnek. Az ember pedig korlátozott bűvös lény. Egy »lélek« meséli el, aki már mindkét lényben »járt«”, másodikra pedig így: „Az állatok felsőbbrendűségéről és tisztaságáról szól, valamint arról, hogy ők szabadok. Az emberek pont az ellentétei ennek. Egy lélek útját, így a reinkarnációt értelmezhetjük a vers lényegeként.” A biológus nő a mozzanatokot illetően elsőre így felelt: „a természetközeli lét szépsége és az emberi lét egyhangúsága közti kontraszt”; másodikra pedig ekképpen: „Talán a reinkarnáció világáról szólhat: korábban elefántként született újjá, egy csodákban gazdag békés állati létben, majd emberként szegényesebb, esendőbb világban kell élnie”. Két esetben – 20 éves szakmunkástanuló lány, 21 éves szakmunkásnő – erősebb a hatás és árnyaltabb az értelmezés. A szakmunkásnő először „az elefánt egy hatalmas állat és mégis érez” mozzanatot emelte ki, másodsorra pedig ezeket: „elefánt voltam”, „most lelkem: ember”. Első értelmezése szerint „a szerző egy hatalmas állat bőrébe bújva fejezi ki érzéseit”, a két héttel későbbi szerint pedig „a költő egy elefánt bőrébe költözik, egy hatalmas és erős állat bőrébe, akinek természeténél fogva is nagy tekintélye van, majd jön a szörnyű valóság”. A szakmunkástanuló lány első értelmezése: „egy hatalmas elefánt, akiből előbukkan az érző lény”; a második: „az elefánt a nagyságot képviseli: vagyis, hogy egyszer erős, másszor gyenge az ember”. Elolvastattuk és újraolvastattuk ezt a költeményt egy egészen más körben is, ugyanis egy nyelvpedagógiai doktori iskola öt doktoranduszát is bevontam kutatásomba. Kettőjüknél sem a hatás, sem az értelmezés dimenzióban nem történt változás. Harmadikuknál a hatás dimenzióban volt változás: „a mű szép, a jelen keserű”, felelte először a „Milyen benyomások alakultak ki Önben?” kérdésre, másodsorra pedig azt, hogy „nosztalgia a múlt iránt, *értéktelenség* érzése a jelenben”. A „milyen hatással volt önre” kérdésre azt a választ adta, hogy „vizuális képzeteket láttam”, másodsorra azt, hogy „képei aktivizálták képzeletemet”. Negyedikük esetében mindkét dimenzióba történt pozitív irányú változás. „Rettenetes veszteség” benyomása másodikra „az elveszett paradicsom”-ra változott, a „nagyon erős hatású képek” a „fájdalmas a két létállapot közötti különbség”-re. Az első értelmezés szerint a költemény üzenete az, hogy a lét egyszerre csodálatos és elviselhetetlen”, a második szerint „az egység elvesztésének, a magánynak és a káosznak a képei”. Bár a négyfős minta kellő óvatosságra int, mégis feltűnő, hogy a hivatásos irodalmárokhöz jóval közelebb álló doktoranduszok körében kisebb arányú volt a pozitív irányú változás: az erősebb hatás és a reflektívabb értelmezés, mint a laikus olvasók között.

A laikus olvasók már megismert körében, de immár egy hónapos eltéréssel vizsgáltam az Én nem tudom újraolvasását. Ez esetben öt olvasónál volt érdemi változás, a 21 éves szakmunkásnő, és a 48 éves pénztárosnő, a 25 éves szoftverfejlesztő és a biológusnő újraolvasataiban is csak a hatás dimenzióban jelentek meg új elemek. Az (ez esetben) öt doktorandusz közül egyiknél nem tapasztaltam elmozdulást. Másikuk értelmezése kissé differenciáltabb lett, mert az „olyan érzés (a bűnösség), melyet mindenki érez” magyarázathoz másodikra hozzát teszi azt is, hogy „mégis egyedül érzi magát”. Harmadikuknál erősebb a hatás, ugyanis elsőre nem tetszett neki a vers, mert félelmet és bizonytalanságot érzett, másodikra tetszett, elgondolkodtatónak, nehezen feltörhetőnek tartotta, mert megmozgatta agyát. Elsőre úgy értelmezte, hogy „megértette, hogy bűnös, és ezért egyedül maradt, vagy éppen büntelen és rajta kívül mindenki bűnös”, másodikra úgy, hogy „Ha akkor tudtam volna, hogy az élet ily mocsok, nem füttyörésznék most az utcán ilyen vígan, mert valószínűleg felkötöttem volna magam. Fel nem kötöttem volna magam,

de azért egyedül maradtam. Nem tudom, melyik a jobb”. Negyediküknél nem változott a hatás, de az értelmezés igen, mert elsőre úgy magyarázza, hogy „Az egygye olvasás, a befogadás iránti vágy mindennél erősebb. Kíméletlenül őszinte, elsősorban önmagához, így az önismeret magas fokára jut. De mire jó mindez egyedül?”, másodikra pedig így: „A költő különleges érzékenységénél és lelki alkatánál fogva másként érzékeli a valóságot”. Ebből a műből másodikra a nyelvészek tudtak „valamivel többet kihozni”.

A *Thomas Mann üdvözlése* újraolvasását 39 elsőéves (18–20 éves) germanista hallgató körében vizsgáltam, ez esetben csak a kedveltséget és az értelmezést oly módon, hogy a szerző nevét nem szerepeltettem. (Jelentős hányaduk nem emlékezett erre a műre a középiskolából.) 13 esetben nem lehetett jelentős különbséget regisztrálni a két olvasatban. Egyikük másodsorra rájön, hogy mégsem érti. Két esetben a hatás dimenzióban jelennek meg új elemek. Három esetben új elemek jelennek meg az értelmezésben, kilenc esetben mindkét dimenzióban. Hat esetben valamivel differenciáltabb, árnyaltabb értelmezés születik másodsorra. Példák: elsőre „Mann hazaérkezése, várják a mesét”, másodikra „Mann üdvözlésébe bele van szöve az emberiség sorsa”, elsőre: „az embertelenség, az elnyomás és a hazugság ellen”, másodikra: „félelem az egyedüllétől, vad eszmék terjedésétől, elnyomástól, a költő feladatáról, az emberségről, a bizonytalan jövőről”, elsőre: „Költőisors, küzdelem az emberi értékek fennmaradásáért”, másodikra: „a költői sorsot egyesíti az emberiség sorsával, amit a zsarnok hatalom leigáz és tönkretesz”.

Kutatásaim alapján úgy tűnik, hogy ugyan az irodalmi művek nem csak a beavatottak (a fejlett ízlésűek, az irodalommal kapcsolatban aktív beállítottságúak és a nagyobb kódismerettel rendelkezők) számára jelent lehetőséget a személyiség építését szolgáló olyan fajta dialógusra, amely a mű újraolvasása esetén elmélyülhet, úgy tűnik, mégis azoknak adatik több (mélyebb hatás és árnyaltabb értelmezés) a művek újraolvasásakor, akiknek már eleve gazdagabbak „olvasói talentumok” terén.

FELHASZNÁLT MŰVEK

- Beny Zsuzsa (1989) *A gondolat metaforái*. Budapest. Argumentum.
- Frye, Northop (1998) *A kritika anatómiája*. Budapest, Helikon K.
- Gaszó Ferenc, Pataki Ferenc, Várhegyi György (1971) *Diákéletmód Budapesten*. Budapest, Gondolat.
- Gereben Ferenc 1989 *Felnőtt népesség olvasási és olvasmánybeszerzési szokásai*. Budapest, OSZK-Könyvtartudományi és Módszertani Központ.
- Gereben Ferenc (1998) *Könyv, könyvtár, közönség*. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár.
- Halász László (1996) *Szociális megismerés és irodalmi megértés*. Budapest, Akadémiai K.
- Jauss, Hans Robert (1997) *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika*. Budapest, Osiris.
- Kamarás István (1969) *A munkások és az olvasás*. Budapest, Népművelési Propaganda Iroda.
- Kamarás István, Polónyi Péter (1970) *Értelmiség, olvasás, könyvtár*. Budapest, Népművelési Propaganda Iroda.
- Kamarás István (2005) *Olvasásügy*. Pécs, Iskolakultúra.
- Kamarás István (2007) *Az irodalmi mű befogadása*. Budapest, Gondolat K.
- Kamarás István (2009) *Vallásosság, habitus, ízlés*. Budapest, Loisir K.
- Levendél Ádám (1984) Tallózás a Magyar Közvéleménykutató Intézet jelentéseiben (1945–1949) In: *Jelkép*, 3, 4. sz.
- Madocsai László (1992) *Irodalom a gimnázium IV. osztálya számára*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Majoros Valéria (1983) A „Medáliák-ról” In: *Költőnk és korunk. III.* Budapest, Országos Pedagógiai Intézet.
- Marton Ferenc, Wenestam, Claes-Göran (1988) Minőségi különbségek a több alkalommal olvasott szövegek emlékezeti megőrzésében. In: *Pszichológia*, 8:107–214.
- Mándi Péter (1968) *A könyv és közönsége*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó.
- Nagy Attila (1991) *Olvasás, könyvtár, szocializáció*. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár Könyvtartudományi és Módszertani Központ.

- Nagy Attila (1997) Modernizáció, globalizáció, amerikanizáció. In: *Könyvtári Figyelő*, 3:481–482.
- Nagy Attila (2003) *Háttal a jövőnek*. Budapest, Gondolat K.
- Németh G. Béla (1982) A semmi sodra ellenében. In: *7 kísérlet a kései József Attiláról*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Pethőné Nagy Csilla (2001) *Irodalomkönyv 12*. Budapest, Korona.
- Posner, Michael (1973) Coordination of Internal Codes. In: W. Hase (szerk.) *Visual Information Processing*. New York, Academic Press, 35–73.
- Sárközi Péter (1986) „Kiterítenek úgyis” József Attila kései költészete. Budapest, Argumentum.
- Spiro, Rand J. (1981) Subjectivité et memoire. In: *Bulletin de Psychologie*, 35:553–556.
- Szabolcsi Miklós (1977) „Érik a fény” József Attila élete és pályája 1923–1927. Budapest, Akadémiai K.
- Szabolcsi Miklós (1992) „Kemény a menny” József Attila élete és pályája 1927–1930. Budapest, Akadémiai K.
- Szentirmai László (1976) *Egyetemi hallgatók Szegeden*. Budapest, Gondolat K.
- Szigeti Lajos Sándor (2002) *A virrasztó költő*. Szeged, Tiszatáj Alapítvány.
- Szőke György (1982) József Attila apaképe. In: Szabolcsi Miklós, Erdődy Edit (szerk.) *József Attila útjain*. Budapest, Kossuth.
- Tamás Attila (1966) József Attila In: Szabolcsi Miklós (szerk.) *A magyar irodalom története 1919-től napjainkig*. Budapest, Akadémiai.
- Tamás Attila (2000) József Attila. In: *Új magyar irodalmi lexikon*. Szerk. Péter László Budapest, Akadémiai K.
- Török Gábor (1976) *József Attila-kommentárok*. Budapest, Gondolat K.
- Tverdota György (2002) *József Attila*. Budapest, Korona.

